Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców

3

pod redakcją
Mateusza Gazego i Pauli Góralczyk-Mowczan

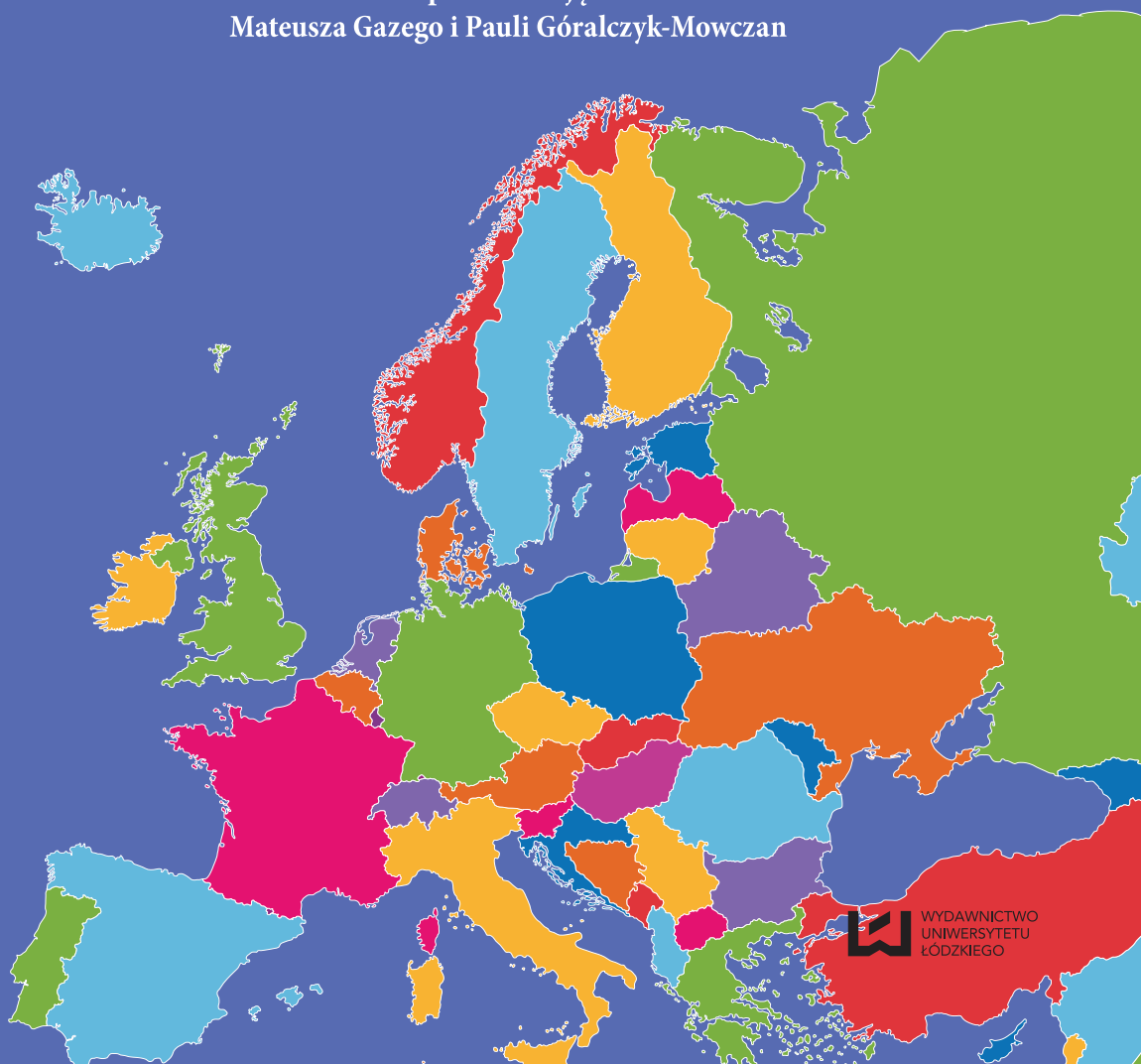

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Marija Sotnikova Štravs
Univerza v Ljubljani

http://dx.doi.org/10.18778/8088-034-4.25

JEZIKOVNA POLITIKA V UKRAJINI 1991–2014

Słowa kluczowe: polityka językowa, sytuacja językowa, Ukraina
Ključne besede: jezikovna politika, jezikovna situacija, Ukrajina

Situacija v Ukrajini je v zadnjem obdobju postala ena najbolj aktualnih tem sodobne geopolitike. Ob tem pogosto prihaja do nepopolnih oz. celo napačnih in zavajajočih interpretacij njenih dejavnikov in smernic s strani posameznikov, medijev in drugih vpletenih struktur. Članek prinaša analizo izbranih vidikov jezikovne situacije in jezikovne politike v Ukrajini v obdobju 1991–2014. Upoštevani so zgodovinska dinamika zastopanosti jezikov na ozemlju sodobne Ukrajine, sodobna ukrajinska jezikovna zakonodaja, tendence, ideološki kontekst, smernice jezikovne politike. Prikazan je razvoj ukrajinske situacije v obdobju tik pred osamosvojitvijo (1989), nato pa v 23 letih od osamosvojitve (1991) naprej, po zmagi t. i. »revolucije dostojanstva« (februar 2014) vse do današnjega dne.

1. Uvod

Jeseni 2013 se je Ukrajina znašla v središču pozornosti svetovne javnosti zaradi protestov proti zavrnitvi podpisa pogodbe o asociaciji z Evropsko unijo s strani tedanjega ukrajinskega predsednika Viktorja Janukoviča. Dogajanje se je nato samo še stopnjevalo in se je končalo s krvavim pokolom v bližini Trga neodvisnosti v Kijevu, ki so mu sledili predsednikov pobeg, aneksija Krima in nerazglašena vojna s sosednjo državo. Veliko se je govorilo o vzrokih za nastalo situacijo, tudi o etničnih, ideoloških in jezikovnih dejavnikih, ki naj bi prispevali k toku dogodkov.

Namen pričujočega članka je strnjen prikaz in analiza jezikovnopolitičnega dogajanja v Ukrajini po osamosvojitvi leta 1991 vse do današnjega dne z upoštevanjem zgodovinske dinamike, razvojnih tendec, ideološkega konteksta, smernic in formalnopravne podlage.

2. Koncepti in pojmi

Roman Szul govori [Szul 2009, s. 58–59] o jezikovni politiki kot o določanju s strani državnih oblasti funkcij, dejanskih ali ciljnih, nekega jezika ali jezikov, se pravi opredelitvi, kateri jeziki oz. jezik lahko ali morajo nastopati v posameznih funkcijah. Element jezikovne politike je lahko tudi poseganje v notranje zakonitosti jezika (jezikovno načrtovanje).

Države, družbeni razredi, stranke, gibanja itd. različno pojmujejo nacijo, narod, etnično skupnost, relacije med narodom (etnično skupnostjo) in jezikom, religijo, kulturo, državo itd. Avtor navaja [Szul 2009, s. 58], da lahko država vpliva na jezikovno situacijo posredno (prek oblikovanja ozemlja, priseljenske, izseljenske, izobraževalne, ekonomske politike itd.) in neposredno (prek jezikovne politike).

V državah, ki pravno uredijo jezikovne odnose, se po navadi uporabi enega, dva ali tri termine. Pravni pomen izrazov *državni*, *uradni*, *nacionalni*, še bolj pa njihova komunikacijska moč, pa se v različnih državah precej razlikuje. Subjektivni človeški element v pravni ureditvi jezikovnih odnosov se kaže v dejstvu, da celo v isti družbi so ti izrazi razumljeni na različne načine (da ne omenjamo konfliktov med formalnim in dejanskim statusom nekega jezika) [Mečkovskaja 2001, s. 133].

3. Etnična in jezikovna situacija v Ukrajini

3.1. Zgodovinska dinamika

Sodobna ukrajinska jezikovna situacija se je izoblikovala v posebnih okoliščinah. Ukrajina se je kot nova geopolitična danost pojavila na zemljevidu Evrope 24. avgusta 1991. Za razliko od nekaterih drugih držav ni imela dolge tradicije državnosti. Tako so se deli sodobnega ukrajinskega ozemlja skozi zgodovino nahajali pod oblastjo različnih držav, kar je pustilo pečat na regionalni, jezikovni, verski itd. identiteti njenih prebivalcev [Stepanenko 2003, s. 109–110].

Ne smemo zanemariti vloge etnogeografskega dejavnika pri oblikovanju političnega prostora v Ukrajini. Tako se je na koncu 19.–v začetku 20. stoletja končalo oblikovanje ukrajinskega etničnega ozemlja. V začetku 20. stoletja se je postopno utrdil etnonacionalni princip oblikovanja države. Ukrajinsko etnično ozemlje je postalo arena za ukrajinske politične zahteve in geografski potencial

ukrajinske državnosti. Toda politični in geografski predpogoji za realizacijo geoetnopolitičnega potenciala so bili neugodni: Ukrajina ni imela ozemljsko-politične subjektnosti in celovitosti v okviru ene države, saj je bilo ukrajinsko ozemlje od konca 18. stoletja do začetka 19. stoletja razdeljeno med dvema imperijema – Avstrijo (od leta 1867 Avstro-Ogrsko) in Rusijo [Dnistrjanski 2006, s. 140–142].

V začetku 20. stoletja je bilo ukrajinsko etnično ozemlje v celoti integrirano v administrativno-teritorialni sistem Rusije ali Avstro-Ogrske. Skupna značilnost administrativnih meja v obeh imperijih je bilo njihovo neujemanje z etničnimi mejami [Dnistrjanski 2006, s. 169].

Neujemanje med ruskimi administrativnimi in etničnimi mejami je pozneje negativno vplivalo na opredelitev državne meje Ukrajine [Dnistrjanski 2006, s. 170].

Novo obdobje oblikovanja ukrajinske države je povezano s potrditvijo Deklaracije o državni suverenosti 16. julija 1990. 24. avgusta 1991 je bil sprejet Akt o neodvisnosti Ukrajine, ki je opredelil uradno ime države (Ukrajina). 1. decembra 1991 se je zgodil vseukrajinski referendum, kjer je 90,3% državljanov, ki so se udeležili glasovanja, v vseh regijah, vključno s Krimom, z več kot 50-odstotno, v 20 regijah pa z več kot 90-odstotno podporo, glasovalo za neodvisnost Ukrajine. 28. junija 1996 je bila sprejeta nova ukrajinska ustava, ki je potrdila etnonacionalni princip državnosti [Dnistrjanski 2006, s. 166–169].

Etnonacionalna struktura družbe je imela pomemben vpliv na oblikovanje države, osnove državne politike in meddržavne odnose [Dnistrjanski 2006, s. 208].

Lahko rečemo, da se je ukrajinska situacija razvijala po modelu ***jezik → narod → država*** [Szul 2009, s. 117].

Leto 1989 sta zaznamovala dva pomembna dogodka: zadnji sovjetski popis prebivalstva in *Zakon o jezikih v USSR,* ki je bil sprejet za povečanje prestižnosti ukrajinskega jezika na pobudo kulturnih delavcev in stopil v veljavo na začetku leta 1990.

Nina Mečkovskaja [Mečkovskaja 2003, s. 13–14] opozarja, da je ena glavnih značilnosti jezikovnih situacij v nekdanjih republikah SZ zastopanost ruskega jezika na področju izobraževanja. Tik pred razpadom SZ je v celotnem komunikacijskem sistemu Ukrajine prevladovala ruščina.

Osamosvojitev Ukrajine leta 1991 in sprememba statusa ukrajinskega jezika sta zagotovili nove pogoje za njegov razvoj in funkcioniranje [Masenko 2004, s. 82].

Iz sovjetskega obdobja je Ukrajina podedovala delitev prebivalstva glede na jezik in posebne pogovorne, vmesne med obema jezikoma, oblike. V ukrajinski jezikovni situaciji je to t. i. *suržik*, idiom, ki se je izoblikoval pod močnim interferenčnim vplivom ruskega jezika. Sodobno jezikovno situacijo v Ukrajini zaznamuje konflikt med dvema knjižnima jezikoma, ruščino in ukrajinščino, ki se jima v vzhodnih, južnih in deloma centralnih regijah pridruži še suržik [Masenko 2004, s. 82].

Ukrajinščina je postala simbol ukrajinske državnosti in edini državni jezik, ki so ga ukrajinske oblasti skušale v velikem obsegu uvajati tudi v izobraževanje [Szul 2009, s. 115].

Težka politična in ekonomska situacija je zavirala uveljavljanje ukrajinskega jezika. Država se ni kaj dosti zavzemala za reševanje teh problemov, tako je v nekaterih regijah, zlasti na jugu in vzhodu, prišlo do izrinjenosti ukrajinskega jezika iz javnega življenja.

Sorodnost obeh jezikov in razširjena aktivna ali pasivna dvojezičnost praktično ne povzročata težav s preklapljanjem v vsakdanjem življenju, njuno sobivanje pa vseeno zaznamujejo določene težave: tako so nekateri rusko govoreči prebivalci (in tudi ruske oblasti) nezadovoljni, ker ima ukrajinščina status edinega uradnega jezika tudi na območjih, kjer prevladuje ruskogovoreče prebivalstvo [Szul 2009, s. 116].

Od osamosvojitve naprej se ukrajinska jezikovna situacija nahaja v stanju nestabilnega ravnovesja. Vsaka poteza lahko povzroči politične težave. Znotrajukrajinski jezikovni konflikt, ki je po mnenju Romana Szula bolj prestižne narave, ki vpliva na mednarodne odnose med Rusijo in Ukrajino. Še ena značilnosti jezikovne situacije v Ukrajini je simbolni položaj ukrajinščine [Szul 2009, s. 117].

Etnopolitična problematika na državni ravni zaznamuje vse plati življenja in vse regionalne odnose. Za Ukrajino je področje etnopolitičnih odnosov tisto področje, ki zagotavlja osnovne temelje za celovitost njenega ozemlja, obenem pa je tukaj v igri veliko dejavnikov, pretežno zgodovinsko-geografskih, ki lahko vplivajo na nastanek destruktivnih motenj. Takšna situacija nujno zahteva aktivne ukrepe s strani države in drugih subjektov etnopolitičnih odnosov v smeri harmonizacije teh odnosov [Dnistrjanski 2006, s. 6].

To je tudi izhodišče za nadaljnjo razpravo o ukrajinski situaciji.

3.2. Sodobna etnična in jezikovna situacija

Na ozemlju Ukrajine poleg etničnih Ukrajincev bivajo tudi pripadniki drugih narodov. Po podatkih popisa prebivalstva iz l. 2001 v Ukrajini živi več kot 130 narodnosti. Največja skupina so etnični Ukrajinci (77,8% ali 37,5 milijonov), druga največja skupina so etnični Rusi (17,3% ali 8,3 milijonov), število pripadnikov drugih narodnosti pa v skupnem seštevku znaša 4,9%.

Viktor Stepanenko [Stepanenko 2003, s. 112] izpostavlja zapletene zgodovinske, politične in ekonomske dejavnike, ki združujejo Ukrajince in Ruse, dve največji skupnosti, zastopani v ukrajinski jezikovni situaciji. Njuno mirno sobivanje je izjemnega pomena za stabilnost ukrajinske države, če upoštevamo skrb sosednje Rusije za lastne geopolitične interese v republikah nekdanje SZ in Vzhodni Evropi.

Jurij Oguljčanski v analizi podatkov, ki jih prinaša zadnji popis prebivalstva, ugotavlja [Oguljčanski 2006, s. 16–20], da samo 8 manjšinskih etničnih skupnosti (Belorusi, Moldavci, Krimski Tatari, Bolgari, Madžari, Romuni, Poljaki, Židje) ima več kot 100.000 pripadnikov (vsaka).

Še nekaj skupnosti (Armenci, Grki, Tatari, Romi, Azerbajdžanci, Gruzijci, Nemci, Gagauzi) ima več kot 30.000 pripadnikov. Te več ali manj številčne skupnosti znašajo okoli 4,2% celotnega prebivalstva.

Samo nekatere imajo lastne manjšinske organizacije. Vseh skupnosti, ki imajo vsaj 300 pripadnikov, je samo 39 od pogosto citiranih 130. Druge so maloštevilčne in bivajo disperzno.

Ukrajinci in Rusi so prisotni v vseh regijah, tretja najštevilčnejša skupina so Belorusi (te najdemo v 24 regijah). Armenci, Židje, Poljaki in Moldavci živijo v 9 do 13 regijah. Tatari, Azerbajdžanci, Bolgari, Krimski Tatari, Gruzijci, Romuni, Romi pa v 2 do 6 regijah. Gagauzi, Grki, Nemci, Slovaki, Madžari naseljujejo po eno regijo. Najbolj večetničen je Krim, najmanj pa Ivano-Frankovska regija, kjer razen Ukrajincev in Rusov ni drugih večjih skupnosti.

Miroslav Dnistrjanski [Dnistrjanski 2006, s. 217] opozarja na nedosledno rabo pojmov s področja urejanja medetničnih odnosov (naslovni narod, avtohtoni narodi itd.). Ob tem velja izpostaviti tudi neopredeljen položaj beguncev in priseljencev.

Poleg tega opozorja na pomen t. i. stopnje etnonacionalne mozaičnost, ki izkazuje zapleteno dinamiko. Za izračun te stopnje lahko uporabimo različne kazalce. Tukaj izstopa predvsem 8 obmejnih območij (AR Krim, Donecka, Zakarpatska, Zaporoška, Luganska, Odeška, Harkovska, Černivecka regije), kjer je ta kazalec višji kot v drugih regijah, to je povezano z zapleteno zgodovino naselitve in medetničnega prepletanja [Dnistrjanski 2006, s. 217–218].

Na več kot 95% ukrajinskega ozemlja prevladujejo etnični Ukrajinci [Dnistrjanski 2006, s. 222]. Avtor tako opredeli Ukrajino [Dnistrjanski 2006, s. 223] kot pretežno monoetnično državo. Večje manjšine imajo nekaj strnjenih območij naselitve, delež naslovnega naroda v skupnem številu prebivalstva presega 65%, manjše manjšine pa bivajo pretežno disperzno. Po popisu prebivalstva 2001 je v Ukrajini živelo 37,54 milijonov Ukrajincev, kar znaša 77,8% celotnega prebivalstva Ukrajine [Dnistrjanski 2006, s. 224–225].

Ukrajinski jezik je materni jezik na 80% ukrajinskega ozemlja, čeprav v nekaterih regijah (Donbas, skrajnji jug Ukrajine) ukrajinščina funkcionira le v vaškem okolju in v omejenem obsegu, ne zajema celotnega prebivalstva. Očitno je, da v teh regijah ukrajinščina na komunikacijski ravni ne zagotavlja vseh komunikacijskih potreb različnih slojev prebivalstva. Geopolitično se to izraža v neoptimalni teritorialni strukturi ukrajinske kulturne sfere, za katero sta značilni regionalna polarizacija ter nevarna polarizacija med velikimi, pretežno ruskogovorečimi, mesti in pretežno ukrajinskogovorečim vaškim okoljem ali okoljem manjših mest [Dnistrjanski 2006, s. 251].

Tako nezadosten razvoj ukrajinskojezične kulture v velikih mestih ovira ukrajinsko etnično nacijo pred dokončanjem nujnega procesa modernizacije. Situacija zaznamujejo izoblikovani in trajni mehanizmi ponavljanja, ki se uresničujejo v večini stereotipov mišljenja in obnašanja, ki so aktualni tudi v neodvisni Ukrajini [Dnistrjanski 2006, s. 252].

Na etnopolitično geografijo Ukrajino, zlasti njene obmejne regije, do določene mere vplivajo tudi notranji teritorialno-politični procesi, ki se odvijajo v sosednjih državah in ki so lahko vir etnopolitičnih motenj [Dnistrjanski 2006, s. 298]. Tako ukrajinska ustava nedvoumno opredeljuje Ukrajino kot unitarno državo (2. člen). Sicer je ta problematika postala leta 2014 predmet političnih diskusij zaradi specifike rusko-ukrajinskih odnosov.

Rusi so večina na Krimu, za Donecko in Lugansko regijo bi lahko rekli, da imata dvoetnični značaj. Tako so etnopolitični odnosi v Ukrajini odvisni tudi od ukrajinsko-ruskih sociokulturnih odnosov. Rusi so druga največja etnična skupnost in hkrati največja narodnostna manjšina, čeprav je v zadnjem času prihajalo do nasprotovanja takšni delitvi s strani etničnih Rusov in poudarjanja njihove državotvorne vloge v oblikovanju ukrajinske države. Iz tega pogosto izvirajo tudi zahteve za poseben položaj ruskega jezika v Ukrajini in t. i. »federalizacijo« [Dnistrjanski 2006, s. 256–257].

V Ukrajini živi 8,33 milijonov Rusov (17,3% celotnega prebivalstva), kar vključuje tudi veliko mešanega prebivalstva, ki se je asimiliralo ali se je zaradi drugih okoliščin začelo prištevati k Rusom. Etnični Rusi pretežno živijo v mestnem okolju [Dnistrjanski 2006, s. 260].

Za socialno-geografsko strukturo ukrajinske etnične nacije je zelo pomembna problematika mestnega in vaškega prebivalstva. Jezikovno asimiliranje etničnih Ukrajincev in pripadnikov etničnih manjšin v ruskogovoreče okolje je pogojeno tudi z neujemanjem etnonacionalne strukture prebivalstva z jezikovno strukturo, kar je povezano s trajno odsotnostjo državnosti in jezikovno politiko SZ [Dnistrjanski 2006, s. 235–249].

4. Smernice narodne in manjšinske politike ter varstva manjšin

Leta 1991 je Ukrajina postala samostojna država. Iz prejšnjih zgodovinskih obdobij je podedovala določene probleme, tudi takšne, ki se nanašajo na oblikovanje skupne nacionalne identitete državljanov. Regionalne, ekonomske, socialne itd. razlike in odsotnost pametne državne politike na tem področju povzročajo napetost med skupinami in slabe odnose znotraj države. Te razlike se stalno politizirajo in povzročajo politične špekulacije in različno kulturno in politično orientacijo na mednarodni ravni.

Ukrajinska nacija je ustavno pojmovana kot »skupnost državljanov Ukrajine vseh narodnosti«. Kljub temu se v zvezi z ukrajinsko situacijo poraja vprašanje, ali se vsi državljani identificirajo z državo, v kateri živijo.

Na ravni državljanske identitete prevladujeta dva koncepta nacije[1], državljanski in etnični. Drugi koncept je najbolj priljubljen pri ukrajinsko govorečih državljanih, zagovornikih ukrajinske kulturne tradicije. Prepričani so, da so za pripadnost ukrajinski naciji potrebni pripadnost ukrajinski kulturni tradiciji, raba ukrajinskega jezika in vzgoja otrok v skladu z ukrajinsko idejo.

Prvi koncept kot pripadnike ukrajinske nacije pojmuje vse državljane Ukrajine, ne glede na njihovo narodnostno, versko, jezikovno itd. pripadnost, ta pa je najbolj priljubljen pri rusko govorečih državljanih.

T. i. »konfliktne« teme (status ruskega jezika, ocenjevanje posameznih osebnosti in dogodkov iz ukrajinske zgodovine itd.) so plodna tla za politizacijo razlik. Na regionalni ravni do oblikovanja subnacionalnih identitet, kar temelji na kulturno-civilizacijskih, narodno-etničnih, verskih itd. razlikah v različnih regijah. Te lokalne identitete se lahko pod določenimi pogoji razvijejo v skupno identiteto ali pa ogrozijo obstoj ukrajinske države.

Preambula Ustave[2] (28. junij 1996) opredeljuje ukrajinsko nacijo (ob tem sestavljavci precej nedosledno rabijo različne izraze) kot državljane Ukrajine vseh narodnosti. Ukrajinska nacija je potemtakem sestavljena iz naslovne, večinske, skupine (Ukrajinci), avtohtonih ljudstev (npr. Krimski Tatari) in narodnostnih manjšin. Ta opis, kot navaja Jurij Ogulčanski [Ogulčanski 2006, s. 13–16], ni dobil pravnega nadaljevanja.

V 10. členu ukrajinske ustave so zagotovljene jezikovne pravice »ruske in drugih manjšin«, ob tem pa »druge manjšine« niso natančneje opredeljene ali eksplicitno omenjene.

V preambuli *Deklaracije pravic narodnosti z dne 1. novembra 1991*[3] je zapisano, da na ozemlju Ukrajine živijo pripadniki več kot 100 narodnosti, ki skupaj z Ukrajinci tvorijo ukrajinsko nacijo.

Ukrajinski manjšinski zakon[4] z dne 25. junija 1992 deloma temelji na prej omenjeni deklaraciji in prinaša kriterije za priznanje manjšinskega statusa. Ne vsebuje pa eksplicitnega seznama manjšin. Zakon (v 3. členu) opredeljuje manjšino kot skupnost državljanov Ukrajine, ki je številčno manjša od preostalega prebivalstva Ukrajine (med manjšine tako tudi v Ukrajini ne spadajo nedržavljani, četudi zakonito bivajo na njenem ozemlju, torej begunci, priseljenci, osebe brez državljanstva itd.), ima drugačno etnično samoopredelitev in zavest o lastni skupnosti. Številčna klavzula ni posebej določena. Jurij Ogulčanski [Ogulčanski 2006, s. 16–17] navaja, da zakon ne ločuje med manjšinami in avtohtonimi skupnostmi (med katere spadajo npr. Krimski Tatari).

---

[1] *Nacionalna varnost in obramba*, nr 7/2006.

[2] http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

[3] http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1771-12.

[4] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12.

Natančno določen seznam manjšin in njihovih jezikov je prinesla šele ratifikacija *Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih*[5].

Ukrajina je listino podpisala 2. maja 1996. 1. januarja 2006 pa je listina stopila v veljavo. Bilo veliko zapletov z zakoni o ratifikaciji, še več pa z uradnim prevodom v ukrajinski jezik.

V prvem zakonu o ratifikaciji (24. december 1999) so bili kot manjšinski omenjeni naslednji jeziki: ruski, »židovski« (ni jasno, ali gre za hebrejščino, jidiš ali za oba skupaj), beloruski, moldavski, romunski, krimskotatarski, bolgarski, poljski, madžarski, nemški, »grški« (ni jasno, ali gre za grščino, ki jo govorijo v Grčiji, ali pa za jezik mariupolskih Grkov, t. i. rumejščino oz. krimsko-grški jezik), gagauški in slovaški.

Ukrepi, predvideni za te jezike, so se razlikovali glede na delež manjšinskega prebivalstva (več kot 20%, 10 do 20%, manj kot 10%, največji obseg ukrepov je bil predviden za območja z največjim deležem manjšinskega prebivalstva). 4. točka zakona o ratifikaciji se je nanašala na 7. del evropske listine in tako predvidevala, da uveljavljanje ukrajinskega jezika kot državnega ne ogroža razvoja ruščine in drugih manjšinskih jezikov. Leta 2000 je prišlo do razveljavitve tega zakona zaradi ugotovljenega neskladja z ustavo.

Drugi zakon o ratifikaciji (15. maj 2003) je odpravil številčno klavzulo. Seznam jezikov se ni spremenil. Omenjen zakon je v veljavi še danes. Veljavni zakon je ukinil posebne pristojnosti za uvajanje bolj ugodnih ukrepov na Krimu in v drugih regijah (ob določenem deležu manjšinskega prebivalstva in ustreznem financiranju), kar je dopuščal prvi zakon o ratifikaciji iz l. 1999.

5. Jezikovnopolitična situacija

5.1. Izhodišče za obravnavo

Po podatkih zadnjega popisa prebivalstva, ukrajinščina je materni jezik 67,5% državljanov Ukrajine. Skoraj tretjini prebivalstva (29,6%) je materni jezik ruščina.

Današnjo jezikovno situacijo v Ukrajini zaznamuje konflikt med dvema knjižnima jezikoma – ukrajinščino in ruščino. Zgodovinske okoliščine, jezikovna politika SZ in asimilacija velikega dela ukrajinskega prebivalstva so povzročili oslabitev etnične samopodobe Ukrajincev in izrivanje ukrajinskega jezika v nekaterih regijah (vzhodnih in južnih, deloma centralnih), predvsem v velikih industrijskih centrih. Vse to danes ovira oblikovanje skupne identitete.

Za ukrajinsko situacijo je značilno razhajanje med etničnimi in jezikovnimi oznakami (to predvsem velja za rusko govoreče etnične Ukrajince). Dejanske

[5] http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

situacije ne pozna nihče, situacija pa postaja bolj zapletena, če upoštevamo govorce ukrajinsko-ruske mešanice, t. i. *suržika*.

Kot navaja Larisa Masenko [Masenko 2004, s. 104], beseda *súržik* prihaja iz kmetijske terminologije in pomeni mešanico žitaric in moko iz takšne mešanice. Semantično jedro besede *suržik*, ki je postala metafora za določene jezikovne pojave, potemtakem združuje dva elementa – mešanje različnih substanc in nižanje kakovosti nastalega produkta, tj. »jezika«.

Podoben pojav poznajo tudi v Belorusiji pod imenom *trasjanka*. Beseda *suržik* brez dodatnih pojasnil je v ukrajinskem jeziku rezervirana samo za ukrajinsko-rusko jezikovno mešanico.

Suržik je po navadi pojmovan kot jezikovna tvorba v ukrajinskem jeziku pod vplivom ruščine, ki je razširjena v Ukrajini, nekaterih regijah Rusije in Moldaviji. Ukrajinske prvine so prisotne na skladenjski in fonetični ravni, leksika pa je večinoma ruska, njena raba je odvisna od posameznika, njegove izobrazbe in življenjskih izkušenj.

Sodobna jezikovna politika v Ukrajini temelji na predpostavki o ogroženosti ukrajinskega jezika, zaradi česar so ukrepi države usmerjeni predvsem v njegovo zaščito in uveljavljanje na vseh področjih rabe. To lahko razberemo iz skoraj vseh pregledanih pravnih aktov.

Tik pred osamosvojitvijo Ukrajine (24. avgusta 1991) se je ukrajinski jezik nahajal v precej žalostnem položaju. Posledica sovjetske jezikovne politike je bila precejšnja zožitev področij njegove rabe. Razdelitev vlog obeh jezikov (ukrajinščine in ruščine) je bila določena z zgodovino, geografijo in selitvami, poleg tega je obstajala tudi socialno in družbeno pogojena razdelitev. V teh razmerah dvojezičja je ruščina zavzemala višje, prestižnejše mesto, raba ukrajinščine pa je bila omejena na družinsko in javno lokalno okolje [Besters Dilger 2001, s. 317–318].

Rusko govoreči državljani (tako etnični Rusi kot tudi Ukrajinci in pripadniki drugih narodnosti, ki jim je materni jezik ruščina) in prorusko usmerjene politične sile niso zadovoljni z obstoječim statusom ruskega jezika in zahtevajo, da ruščina postane drugi državni jezik Ukrajine. Viktor Stepanenko navaja [Stepanenko 2003, s. 118–122], da so jezikovni spori med ruskojezičnimi in ukrajinskojezičnimi deli države postali eno najbolj perečih vprašanj gradnje skupne identitete. Najgloblji razlog teh sporov tiči v razmerju med jezikom in identiteto. Tako se del ukrajinskega prebivalstva simbolno identificira z ukrajinskim jezikom, drugi del pa z ruskim. Situacija je postala še toliko bolj zapletena zaradi dogajanja v času t. i. »revolucije dostojanstva« in dogodkov po februarju 2014.

Zagovorniki državnega statusa ukrajinskega jezika po navadi navajajo argumente v zvezi s simbolno vlogo ukrajinskega jezika in njegovo ogroženostjo, ki izvira iz zgodovinskih okoliščin (predvsem rusifikacije in asimilacije etničnih Ukrajincev s strani Rusov), zaradi te ogroženosti ukrajinščina, po njihovem mnenju, potrebuje zaščito s strani države.

Zagovorniki državnega statusa ruskega jezika so mnenja, da mora ruščina postati državni oz. uradni jezik Ukrajine, ker je zaradi zgodovinskih okoliščin postala jezik komunikacije za veliki del ukrajinskega prebivalstva (oba jezika potemtakem potrebujeta enak status). Rusi po njihovem mnenju niso manjšina (zlasti v primerjavi z ostalimi manjšinskimi skupnostmi), temveč državotvorna skupnost.

Država mora spoštovati pravice ruskojezičnih državljanov v skladu z obstoječimi ukrajinskimi in evropskimi pravnimi normami. Nekateri menijo, da je ukrajinščina v primerjavi z ruščino »manj razvit jezik«. Še en razlog je strateško partnerstvo z Rusijo.

Viktor Stepanenko tako poudarja, da argumenti zagovornikov ukrajinščine izvirajo iz etničnih in zgodovinskih pravic celotnega naroda, medtem ko argumenti zagovornikov ruščine izvirajo iz individualnih človekovih pravic in manjšinskega diskurza.

5.2. Pregled jezikovne politike pred letom 1991

Larisa Masenko [Masenko 2008, s. 23–25] ocenjuje, da je bila asimilacijska politika sovjetskih oblasti bolj uspešna kot asimilacijska politika nekdanje carske Rusije. V 70. letih so oblasti ocenile, da oblikovanje t. i. sovjetskega naroda poteka uspešno. Uspelo jim je ustvariti nov tip »človeka«, za katerega so bile etnične oznake postranskega pomena. Tukaj gre predvsem za narodnostno in jezikovno raznarodovanje, pogojeno s rusifikacijsko politiko. Še ena značilnost dinamike prebivalstva v tem obdobju je bilo naraščanje števila mestnega prebivalstva na račun vaškega, kar je vplivalo tudi na asimetrično dvojezičnost, ki je bila obvezna za Ukrajince in ni bila obvezna za Ruse oz. pripadnike drugih narodov. Asimilacijski procesi, posebne interpretacije pojma »materni jezik« prek propagande dveh jezikov so izobikovali mentalnost »sovjetiziranih« Ukrajincev.

Prvi dokument, ki je opredelil status ukrajinskega jezika kot državnega, je bil *Zakon o jezikih USSR*[6] (1989), ki je nastal tik pred razpadom SZ. Nina Mečkovskaja [Mečkovskaja 2003, s. 1–20] navaja, da je v tem obdobju (1989–1990) prišlo do nastanka jezikovnih zakonov v 11 sovjetskih republikah. Jeziki narodov, po katerih se imenujejo republike, so tako dobili status državnih jezikov. V nobenem od novonastalih zakonov ruščina ni dobila enakega statusa kot nacionalni jeziki.

Ukrajina je v svojem zakonu opredelila ruski jezik kot jezik medetničnega sporazumevanja in predpisala obvezno učenje ruščine v šoli, poleg tega ni omejevala pridobivanja nadaljnje izobrazbe v ruskem jeziku. Zakon ni

[6] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312-11.

predpisoval izbire jezikov zasebne in neuradne komunikacije, imel je dokaj splošen značaj (manifestiranje narodne in jezikovne zavesti), kljub temu pa je skušal tako ali drugače omejiti ali zožiti področja rabe ruskega jezika v prid ukrajinskemu.

Zakon je prenehal veljati julija 2012 zaradi novega zakona o jezikih.

5.3. Pregled jezikovne politike 1991–2014

Državni status ukrajinskega jezika danes določa predvsem 10. člen ustave[7]. Ta člen zagotavlja državni status ukrajinščine, njen vsestranski razvoj in funkcioniranje na vseh področjih družbenega življenja. V nadaljevanju gre za zagotavljanje svobodnega razvoja, rabe in zaščite »ruščine, drugih manjšinskih jezikov«. Zanimivo je, da je ruščina posebej izpostavljena tudi v nekaterih drugih dokumentih.

14. decembra 1999 je ustavno sodišče na prošnjo poslancev izdalo uradno razlago v zadevi obveznosti rabe ukrajinskega jezika. 3. točka razlage prinaša opredelitev pojma *državni jezik*. Državni jezik je tako jezik, ki ima status obveznega sredstva sporazumevanja na vseh področjih javnega življenja. Ustavno sodišče je med drugim določilo, da sta pojma *državni jezik* in *uradni jezik* sinonima. Državni (uradni) jezik Ukrajine je potemtakem ukrajinščina, jezik večinske skupnosti, po kateri je država dobila ime. Preambula ustave vključuje pojem državnega jezika v širši okvir ustavne ureditve države. Ustavno sodišče poudarja, da ustava predpisuje obvezno javno rabo državnega jezika, drugi jeziki pa se lahko rabijo ob državnem v predpisanem obsegu.

Koncept državne jezikovne politike (11. julij 2006)[8] je sistem normativnih navodil, ki so obvezna za lokalne in državne oblasti na področju urejanja jezikovnih odnosov. Koncept temelji predvsem na prej omenjenem 10. členu državne ustave.

Našteti so razlogi za obstoječo jezikovno situacijo, pogosto se omenja nevarnost tujejezične jezikovne ekspanzije, predvsem s strani Rusije. Glavna ideja koncepta so sistemski ukrepi glede uveljavljanja ukrajinskega jezika [Ažnjuk 2006, s. 220].

Prioriteta državne jezikovne politike je razvoj ukrajinskega jezika in krepitev njegovega položaja. Zagotavljanje jezikovnih pravic za pripadnike manjšin in podpiranje razvoja jezikov manjšinskih narodov ne bi smelo ovirati učenja državnega (uradnega) jezika. Za pripadnike vseh narodnosti je predpisano, da morajo ohranjati državno suvereniteto in teritorialno celotnost, spoštovati ukrajinski jezik, skupaj z njim pa tudi kulturo, tradicije, običaje ukrajinskega naroda in vseh narodnostnih manjšin.

[7] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

[8] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=33443&pf35401=128477.

Sedanji status ukrajinskega jezika nasprotuje težnjam po uvedbi drugega državnega jezika, katerekoli jezikovne avtonomije ali podelitvi kateremukoli izmed narečij statusa samostojnega jezika. Vsi poskusi vzpostaviti večjezičnost, četudi na lokalni ravni, so v konceptu opredeljeni kot taki, ki težijo k poglobitvi jezikovnega razkola Ukrajine.

Zanimiv je tudi *Državni program za razvoj in funkcioniranje ukrajinskega jezika*[9] *2004–2010* (z dne 2. oktobra 2003), ki vsebuje tako jezikovnopolitične kot tudi jezikovnonačrtovalne cilje. Že v uvodnem delu programa je omenjena državotvorna vloga ukrajinskega jezika, avtorji programa pa opozarjajo, da se v zadnjih letih ne zagotavlja njegovega vsestranskega razvoja.

Tako je jezik predstavljen kot eno najpomembnejših izrazil identitete, zato ostaja subjekt državne podpore in reguliranja. Avtorji programa omenjajo, da ukrajinske oblasti še niso zagotovile vseh potrebnih ukrepov za uveljavljanje ukrajinščine in da obstajajo pomanjkljivosti zlasti na ravni zakonodaje.

Država se zavzema za utrjevanje statusa ukrajinskega jezika, njegov vsestranski razvoj ukrajinščine in rabo na vseh področjih (med prioritetna je uvrščeno tudi izobraževanje, predvidena je optimizacija mreže izobraževalnih ustanov vseh ravni za zagotavljanje neprekinjenega izobraževanja v ukrajinskem jeziku), ustvarjanje pogojev za to, da se državnega jezika učijo tudi predstavniki manjšinskih skupnosti, razvoj jezikovno-informacijskih tehnologij, nastajanje strokovne literature in priročnikov (slovarjev, enciklopedij itd.), razvoj ukrajinščine v zamejstvu.

Zakon o načelih državne jezikovne politike[10] z dne 3. julija 2012, ki je stopil v veljavo 10. avgusta 2012 in ki se mu v ukrajinskem diskurzu pogosto reče »Zakon Kolesničenka-Kivalova« ali kar »jezikovni zakon«, v Ukrajini velja za kontroverznega tako zaradi vsebine kot tudi zaradi okoliščin njegove uveljavitve. Sprejem tega zakona je sprožil val protestov med številnimi prebivalci Ukrajine in poslanci v ukrajinskem parlamentu.

Zakon je formalno ohranil obstoječ položaj ukrajinskega jezika in je bistveno razširil rabo regionalnih jezikov (na območjih z vsaj 10-odstotnega deleža manjšinskega prebivalstva, v posebnih primerih se je ta 10-odstotna klavzula tudi opuščala).

Zakon formalno velja za 18 jezikov: ruščino, beloruščino, bolgarščino, armenščino, gagauščino, jidiš, krimsko tatarščino, moldavijščino, nemščino, sodobno grščino, poljščino, romščino, romunščino, slovaščino, madžarščino, rusinščino, karajimščino in krimčakščino.

Zakon naj bi temeljil na določilih Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih, a vsebuje številna odstopanja v smislu terminologije oz. interpre-

[9] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-п.

[10] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17.

tacij. Pomembno vprašanje je bilo tudi, na podlagi česa bo potekalo ugotavljanje deleža manjšinskega prebivalstva, saj se je zadnji popis prebivalstva zgodil l. 2001, istovetenje etničnih in jezikovnih oznak pa lahko v ukrajinski situaciji povzroči kar precej težav. Težave so nastajale tudi zaradi upoštevanja 10-odstotne klavzule na ravni večjih administrativnih enot, kot so, na primer, regije, zaradi različne jezikovne obarvanosti mestnega in vaškega prebivalstva.

V praksi se je izkazalo, da je zakon zaščitil skoraj izključno ruski jezik[11]. Pripadnikom drugih manjšin, razen Madžarov, ni uspelo prebroditi (pogosto umetnih) administratitvnih prepon na področju uveljavljanja lastnega jezika v skladu s tem zakonom.

Proukrajinske sile so ga označile za izrazito protiukrajinskega. V mnenjih, podanih tako s strani ukrajinskih kot tudi tujih strokovnjakov in ustanov je bilo poudarjeno, da ta zakon vsebuje kar nekaj določb, ki niso v skladu z veljavno ukrajinsko zakonodajo in mednarodnimi dokumenti, ki jih je država ratificirala[12].

Ob pregledu ukrajinskih pravnih aktov ugotovimo tudi, da Ukrajina nima posebnega zakona o ukrajinskem jeziku.

5.4. Smernice jezikovne politike po t. i. »revoluciji dostojanstva« 2013–2014

23. februarja 2014 je ukrajinski parlament na pobudo poslanca Vjačeslava Kirilenka s 232 glasovi (od 450) ukinil zgoraj omenjeni *Zakon o načelih državne jezikovne politike* z dne 3. julija 2012. Ta poskus je bil negativno ocenjen s strani prebivalcev Krima in nekaterih vzhodnih in južnih regij Ukrajine. Do protestov je prišlo tudi v zahodnem delu države, tako so prebivalci izrazito ukrajinskogovorečega in proukrajinskega Lvova razglasili 26. februar 2014 za dan solidarnosti z vzhodnimi regijami in so priredili akcijo, v okviru katere so se na ta dan pogovarjali rusko tako v javnem kot tudi v zasebnem življenju[13]. V Odesi in Donecku so se odzvali s podobno akcijo, v okviru katere so se nekateri tamkajšnji prebivalci tekom enega dne pogovarjali ukrajinsko. Na ta način so protestirali proti špekulacijam okrog jezikovnega vprašanja.

28. februarja 2014 se je pojavila informacija, da je v. d. predsednika Ukrajine in začasni vodja parlamenta Aleksander Turčinov naložil veto[14] na to pobudo poslancev, a je bila ta odločitev zapoznela, da bi lahko ustavila nadaljnji razvoj dogodkov.

---

[11] http://ukrainianweek.com/Politics/58994.

[12] http://euromaidanpress.com/2014/03/05/ukrainian-american-bar-association/.

[13] http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/26/7016309/.

[14] http://www.segodnya.ua/politics/pnews/turchinov-obyasnil-pochemu-ne-podpisal-yazykovoy-zakon-502354.html.

Ruski in svetovni mediji so hitro razpihnili novico, dogodek je bil takoj označen za poskus »prepovedi in ukinitve ruskega jezika«, o vetu pa se v nadaljevanju ni kaj dosti govorilo, obveljalo je splošno prepričanje, da je Ukrajina »ukinila in prepovedala ruščino«, kar ne drži, saj *Zakon o načelih državne jezikovne politike* z dne 3. julija 2012 še zmeraj velja.

Četudi bi prišlo do njegove razveljavitve, ima ruščina uradni status tako v skladu z ustavo kot tudi s predhodnim zakonom iz l. 1989.

V medijih se je nato pojavilo več napovedi o pripravi novega zakona in rešitvi jezikovnega vprašanja v Ukrajini (v svojem nagovoru z dne 18. marca 2014[15], naslovljenem na prebivalce jugovzhodne Ukrajine, je ukrajinski premier Arsenij Jacenjuk napovedal, da bo ruščina dobila »posebni status«).

Novi ukrajinski predsednik Petro Porošenko je v svojem inavguracijskem govoru z dne 7. junija 2014[16] nagovoril prebivalce vzhodnih regij v ruskem jeziku in je napovedal, da bo ukrajinščina ostala edini državni jezik, hkrati je poudaril potrebo po zaščiti manjšinskih jezikov, kar je v skladu z veljavno ukrajinsko ustavo in drugimi formalnopravnimi določili.

Nov jezikovni zakon zaradi zapletenega dogajanja v Ukrajini še ni sprejet.

6. Sklep

Situacija v Ukrajini je v zadnjem obdobju postala ena najbolj aktualnih tem sodobne geopolitike.

Sodobna ukrajinska jezikovna situacija se je izoblikovala v posebnih okoliščinah. Za razliko od nekaterih drugih držav, Ukrajina ni imela dolge tradicije državnosti. Tako so se deli sodobnega ukrajinskega ozemlja skozi zgodovino nahajali pod oblastjo različnih držav, kar je pustilo pečat na regionalni, jezikovni, verski itd. identiteti njenih prebivalcev.

Etnopolitična problematika na državni ravni zaznamuje vse plati življenja. To je področje, ki zagotavlja temelje za ozemeljsko celovitost Ukrajine in terja aktivne ukrepe s strani države in drugih subjektov etnopolitičnih odnosov za harmonizacijo teh odnosov.

Na etnopolitično geografijo Ukrajino, zlasti njene obmejne regije, do določene mere vplivajo tudi notranji teritorialno-politični procesi, ki se odvijajo v sosednjih državah in so lahko vir etnopolitičnih motenj (to velja predvsem za odnose med Ukrajino in Rusko federacijo).

Iz prejšnjih zgodovinskih obdobij je Ukrajina podedovala težave, ki se nanašajo na oblikovanje skupne nacionalne identitete državljanov. Regionalne, ekonomske, socialne itd. razlike in odsotnost pametne državne politike na tem

[15] https://www.youtube.com/watch?v=15NV5kvwSGs.

[16] https://www.youtube.com/watch?v=bgOEWSs9ckQ.

področju povzročajo napetost med skupinami in slabe odnose znotraj države ter različno kulturno in politično orientacijo na mednarodni ravni. T. i. »konfliktne« teme, med katere spada tudi t. i. »jezikovno vprašanje«, so plodna tla za ogrozitev obstoja ukrajinske države.

Današnjo jezikovno situacijo v Ukrajini zaznamuje konflikt med dvema knjižnima jezikoma – ukrajinščino in ruščino. Zgodovinske okoliščine, jezikovna politika SZ in asimilacija velikega dela ukrajinskega prebivalstva so povzročili oslabitev etnične samopodobe Ukrajincev in izrivanje ukrajinskega jezika na številnih področjh rabe v nekaterih regijah. Vse to danes ovira oblikovanje skupne identitete.

Sodobna jezikovna politika v Ukrajini temelji na predpostavki o ogroženosti ukrajinskega jezika, zaradi česar so ukrepi države usmerjeni predvsem v njegovo zaščito in uveljavljanje na vseh področjih rabe. To lahko razberemo iz skoraj vseh pregledanih pravnih aktov. Problem je v tem, da veliko formalnopravnih določil ostaja na deklarativni ravni in ne dobiva nadaljevanja v smislu dejanske uresničitve (bodisi zaradi pomanjkanja finančnih sredstev bodisi zaradi drugačnih razlogov).

Zaradi dogajanja v letu 2014 in glede na dogajanje v preteklosti Ukrajina nujno potrebuje nove smernice jezikovne politike ter izdelan program ukrepov za njihovo dejansko implementacijo.

Bibliografia

Ažnjuk B., 2006, *Osvita v deržavnij koncepciji movnoji polityky*, „Ukrajinoznavstvo", nr 6, s. 220–225.

Besters Dilger J., 2001, *Ukrajinski in ruski jezik v Ukrajini po desetih letih neodvisnosti*, „Slavistična revija", nr 4, s. 315–325.

Dnistrjanski M., 2006, *Etnopolityčna geografija Ukrajiny: problemy teoriji, metodologiji, praktyky*, Lwów.

Ogulječanski J., 2006, *Etnična struktura ukrajinskega suspil'stva: ujavni ta dijsni problemy*, Kijów.

Masenko L., 2004, *Mova i suspil'stvo: Postkolonialnyj vymir*, Kijów.

Masenko L., 2008, *(U)movna (U)krajina*, Kijów.

Mečkovskaja N. B., 2001, *Obščeje jazykoznanije: Strukturnaja i social'naja tipologija jazykov*, Moskwa.

Mečkovskaja N. B., 2003, *Belorusskij jazyk: sociolingvističeskie očerki*, München.

Sotnikova Štravs M., 2012, *Primerjalna analiza izbranih vidikov narodne in jezikovne politike na Poljskem, v Sloveniji in Ukrajini: diplomsko delo*, Ljubljana.

Stepanenko V., 2003, *Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building*, Daftary F., Grin F. (red.), *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*, Budapest, s. 107–135.

Shohamy E., 2006, *Hidden Agendas and New Approaches*, London.

Szul R., 2009, *Język – naród – państwo: Język jako zjawisko polityczne*, Warszawa.

Recenzowany tom jest pokłosiem konferencji zorganizowanej w dniach 24–25 października przez Koło Naukowe Glottodydaktyków, działające przy Katedrze Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej UŁ. Organizatorzy konferencji zaproponowali bardzo atrakcyjny i ważny temat, który zainspirował jej uczestników do przygotowania artykułów skupionych wokół trzech grup zagadnień: dydaktyki języka, lingwistyki kulturowej i dialektologii. Ogromnie cieszy zainteresowanie młodych naukowców tematyką dydaktyczną i glottodydaktyczną oraz kulturową. Zamieszczone w tomie artykuły pokazują poszukiwania nowych metod nauczania, przy znajomości dotychczasowych osiągnięć w tej dziedzinie, w oparciu o wiedzę językoznawczą i z wykorzystaniem technologii informacyjnych. Cykliczne organizowanie takich konferencji jest ważną i cenną inicjatywą młodych językoznawców, dydaktyków i kulturoznawców.

Z recenzji dr hab. Anny Dunin-Dudkowskiej

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

ISBN 978-83-8088-034-4
9 788380 880344